

CZAS TRWANIA KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI W ŚWIETLE KODEKSÓW KARNYCH POLSKI I ROSJI

1. Wprowadzenie

Pozbawienie wolności jest karą, w której czas odgrywa kluczową rolę. Okres pozostawania skazanego w izolacji stanowi bowiem dla niego podstawową dolegliwość związaną z wykonywaniem tej kary. W niniejszym opracowaniu czas został przedstawiony w kontekście okresu trwania kary pozbawienia wolności oznaczonego w kodeksie karnym (jako wysokość ustawowego zagrożenia), okresu odbywania kary (jako jej długości oznaczonej w wyroku sądu), a także faktycznego okresu jej wykonywania.

Rozważania podjęto w oparciu o rozwiązania dwóch obowiązujących kodeksów karnych – polskiego i rosyjskiego¹. Wybór państw nie był przypadkowy, gdyż w obu, przez kilka dziesięcioleci, kara pozbawienia wolności była istotnym instrumentem polityki karnej. A ponieważ ich kodeksy powstały już w nowych warunkach społeczno–gospodarczo–politycznych, należało ustalić współczesne regulacje dotyczące czasu trwania tej kary. Analizy w tym zakresie pozwolą na ukazanie podobieństw i różnic występujących w omawianych rozwiązaniach prawnych.

2. Ustawowy wymiar kary oraz jego modyfikacje według polskiego kodeksu karnego z 1997 r.

W obowiązującym polskim kodeksie karnym z 1997 r.² ustawodawca zawarł enumeratywny katalog kar, które stanowią podstawowy element reakcji prawnokarnej wobec popełnienia przestępstwa. W oparciu o art. 32 kk. wyróżnić należy pięć odrębnych rodzajowo kar: grzywnę, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności,

1 Rozwiązania dotyczące polskiego kodeksu karnego opracowała E. Zatyka, a rosyjskiego – K. Laskowska.
2 Kodeks karny – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.

25 lat pozbawienia wolności, dożywotnie pozbawienie wolności. Istotę trzech ostatnich rodzajów kar stanowi umieszczenie w izolacji penitencjarnej, czyli pozbawienie skazanego wolności w określonym wymiarze czasowym. Właśnie czas trwania kary stanowi formalne kryterium wyodrębnienia poszczególnych rodzajów pozbawienia wolności w świetle polskiego prawa karnego. Natomiast wspólne dla wszystkich rodzajów kar polegających na pozbawieniu wolności jest odbywanie ich w takich samych rodzajach i typach zakładów karnych, jak również w takich samych systemach wykonywania. Wszystkie rodzaje kar polegających na pozbawieniu wolności wykonywane mogą być w czterech rodzajach zakładów karnych (dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych, dla odbywających karę aresztu wojskowego), w trzech typach zakładów karnych (zamkniętym, półotwartym, otwartym), w trzech systemach (zwykłym, programowanego oddziaływania, terapeutycznym).

Wyodrębnienie aż trzech rodzajów kar polegających na pozbawieniu sprawcy wolności w kk. z 1997 r. podyktowane było koniecznością przemodelowania systemu kar w taki sposób, aby skutecznie zabezpieczyły one społeczeństwo przed najgroźniejszymi przestępcami, którym pod rządami kk. z 1969 r. groziła kara śmierci. Eliminacyjną funkcję kary śmierci realizują w obowiązującym porządku prawnym kary: dożywotniego pozbawienia wolności oraz 25 lat pozbawienia wolności³. Kolejność kar, według której zostały one wymienione we wspomnianym przepisie art. 32 kk., poczynając od stwarzającej najmniejszą dolegliwość grzywny, aż do kary dożywotniego pozbawienia wolności jako kary o najwyższym stopniu dolegliwości, wyraża intencję ustawodawcy wskazania preferencji przy wyborze kary podczas wyrokowania, wysuwając na plan pierwszy kary o charakterze nieizolacyjnym⁴. Preferencja ta znajduje potwierdzenie w treści art. 58 § 1 kk., zgodnie z którym, jeżeli ustawa przewiduje możliwość wyboru rodzaju kary, sąd orzeka karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania tylko wtedy, gdy inna kara lub środek karny nie może spełnić celów kary, jak również w treści art. 58 § 3 kk. (instytucja zamiany rodzaju kary)⁵. Natomiast według art. 59 kk., jeżeli przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat albo alternatywnie grzywną, ograniczeniem wolności, pozbawieniem wolności i społeczna szkodliwość czynu nie jest znaczna, sąd może odstąpić od wymierzenia kary, jeżeli orzeka równocześnie środek karny, a cele kary zostaną przez ten środek spełnio-

3 Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego, (w:) Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997, s. 137

4 G.B. Szczygieł, K. Laskowska, E.M. Guzik–Makaruk, Penalties in the Polish Criminal Code, (w:) Legal Sanctions, Theoretical and Practical Aspects in Poland and the Czech Republic, red. M. Poplawski, D. Sramkova, Brno–Białystok 2008, s. 257.

5 M. Melezini, A. Sakowicz, Kara pozbawienia wolności jako instrument polityki karnej (w:) X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Białystok 2009, s. 77–78.

ne. Regułę tę określa się jako zasadę *ultima ratio* krótkoterminowej kary pozbawienia wolności⁶.

Pozbawienie wolności sprawcy przestępstwa jako kara tzw. terminowa trwa najkrócej miesiąc, najdłużej 15 lat. Ten rodzaj kary wymierzany jest w miesiącach i latach (art. 37 kk.). W przypadku nadzwyczajnego obostrzenia kary górna granica kary pozbawienia wolności nie ulega podwyższeniu, pozostaje nią 15 lat. Czas trwania kolejnego rodzaju kary pozbawienia wolności oznaczony jest w samej nazwie kary z art. 32 pkt 4 – wynosi 25 lat. Podobnie w przypadku trzeciego rodzaju pozbawienia wolności z art. 32 pkt 5 – dożywotniego pozbawienia wolności. W przypadku przewidzianego ustawą obniżenia górnej granicy ustawowego zagrożenia kara wymierzona za przestępstwo zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności nie może przekroczyć 25 lat, a za czyn zagrożony karą 25 lat–15 lat pozbawienia wolności. Zgodnie z art. 54 § 2 kk. nie można zastosować kary dożywotniego pozbawienia wolności wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył 18 lat. Oczywistym jest więc, iż dożywotniego pozbawienia wolności nie można wymierzyć odpowiadającemu karnie nieletniemu. Wątpliwości, zarówno w judykaturze, jak i w piśmiennictwie, wzbudziła natomiast kwestia możliwości wymierzenia wobec nieletniego kary 25 lat pozbawienia wolności. Podłoże tych wątpliwości stanowiła przede wszystkim dyrektywa wychowawczego oddziaływania kary wobec nieletnich i młodocianych, jak również fakt, iż wprawdzie regulacje obowiązującego kk. nie zawierają wyraźnego zakazu stosowania tego rodzaju kary poniżej pewnej granicy wieku sprawcy, jednakże w art. 10 § 3 kk. ustawodawca zastrzegł, iż kara wymierzana nieletniemu nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo⁷. Zarówno judykatura, jak i część doktryny stanęły na stanowisku dopuszczającym możliwość wymierzenia kary 25 lat pozbawienia wolności wobec sprawcy, który w czasie popełnienia czynu nie osiągnął 17 lat⁸.

W uzasadnieniu do kk. z 1997 r. podkreślono, iż kara dożywotniego pozbawienia wolności powinna być stosowana wyjątkowo, jeżeli zachodzą szczególnie obciążające okoliczności⁹. Wyjątkowy charakter, związany z funkcją eliminacyjną, przydaje się również karze 25 lat pozbawienia wolności. W orzecznictwie podkreślono, iż kara 25 lat pozbawienia wolności powinna być stosowana w wypadkach najcięższych zbrodni, gdy nawet kara 15 lat pozbawienia wolności nie byłaby odpowiednia do wysokiego stopnia społecznej szkodliwości czynu oraz wysokiego stopnia winy

6 Uzasadnienie..., s. 141–142.

7 J. Lachowski, Zasady wymierzania kar 25 lat oraz dożywotniego pozbawienia wolności według kk. z 1997 r., (w:) Kary długoterminowe. Polityka karna. Wykonywanie. Warunkowe zwolnienia, red. T. Gardocka, Warszawa 2006, s. 44 i n.

8 Wyrok SN z dnia 22 września 1999 r., OSNKW 1999, nr 11–12, poz. 73; J. Wojciechowski, Czy nieletniego można skazać na 25 lat pozbawienia wolności, „Rzeczpospolita” z 15 stycznia 1998.

9 Uzasadnienie..., s. 142.

sprawcy, jak i braku okoliczności łagodzących, a zarazem nie byłaby wystarczająca dla realizacji wszystkich celów kary¹⁰.

Rodzaj oraz wysokość kary grożącej za popełnienie przestępstwa zostały oznaczone w postaci sankcji umieszczonych w części szczególnej kk. przy poszczególnych typach czynów zabronionych. Sądowy wymiar kary orzekanej wobec sprawcy przestępstwa w oparciu o przepisy kodeksu karnego kształtują nie tylko sankcje zawarte w przepisach jego części szczególnej, ale także regulacje części ogólnej zawierającej zasady i dyrektywy wymiaru kary, okoliczności uwzględniane przy wymiarze kary oraz instytucje modyfikujące wymiar kary. Powodują one podwyższenie (obostrzenie) lub obniżenie (złagodzenie) granic limitujących wymiar kary, w tym kary pozbawienia wolności. W wyniku ich zastosowania otrzymujemy ostateczną postać karnych reperkusji popełnienia czynu zabronionego, czyli karę orzeczoną wobec konkretnego sprawcy za popełnienie konkretnego przestępstwa lub przestępstw. Natomiast faktyczny czas trwania każdego rodzaju kary pozbawienia wolności kształtuje się już na etapie wykonywania kary, przede wszystkim poprzez zastosowanie środka probacyjnego w postaci przedterminowego warunkowego zwolnienia.

Przechodząc do modyfikacji wymiaru kary pozbawienia wolności w polskim kk. z 1997 r., należy wskazać, iż obostrzenie ustawowego wymiaru każdego rodzaju kary, a więc również kary pozbawienia wolności, występuje w polskim kodeksie karnym w kilku przypadkach, w zróżnicowanej postaci. Trzeba też podkreślić, iż tzw. terminowa kara pozbawienia wolności nadzwyczajnie obostrzona nie może przekraczać 15 lat (art. 38 § 2 kk.).

Przesłanki obostrzenia wymiaru kary mające w praktyce szerokie zastosowanie stanowią recydywa specjalna zwykła oraz multirecydywa (art. 64 kk.). Konsekwencją obostrzenia przy recydywie specjalnej zwykłej, która kształtuje czas trwania kary pozbawienia wolności, jest możliwość orzeczenia przez sąd kary przewidzianej za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, za wyjątkiem zbrodni (art. 64 § 1 i 3 kk.). Natomiast wobec multirecydywisty sąd wymierza karę pozbawienia wolności za dane przestępstwo w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, a może ją wymierzyć do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, za wyjątkiem zbrodni (art. 64 § 2 i 3 kk.). Sąd nie może też w razie zaistnienia recydywy specjalnej zwykłej bądź multirecydywy sięgnąć po instytucję zamiany rodzaju kary (art. 58 § 4 kk.). Obostrzenie na etapie wykonywania kary polega na tym, iż z dobrodziejstwa probacji w postaci przedterminowego warunkowego zwolnienia skazany w warunkach art. 64 § 1 kk. może skorzystać dopiero po odbyciu 2/3 kary,

¹⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 19.05.2009, II AKa 79/09, KZS 2009, nr 6, poz. 68, por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 06.10.2004, II AKa 166/04, KZS 2004, nr 11, poz. 11.

jednakże nie wcześniej niż po roku (art. 78 § 2 kk.), a skazany w warunkach multi-recydywy po odbyciu 3/4 kary, ale nie wcześniej niż po roku. Obostrzenia wymiaru kary przewidziane do stosowania wobec multirecydywisty stosuje się również wobec sprawcy, który z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu, sprawcy, który popełnił przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa, jak również wobec sprawcy, który popełnił przestępstwo o charakterze terrorystycznym (art. 65 kk.).

Odmienne granice obostrzenia wymiaru kary ustawodawca oznaczył w przypadku popełnienia przez sprawcę występku o charakterze chuligańskim (art. 57a kk.). Sąd wymierza w takim wypadku karę przewidzianą za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości nie niższej od dolnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę.

Kolejną przesłankę zaostżenia wymiaru kary, umieszczoną w części szczególnej kk., stanowi popełnienie przestępstwa z art. 173, 174 lub 177 kk. w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego lub zbiegnięcie z miejsca zdarzenia¹¹. Zgodnie z art. 178 kk. w takich okolicznościach wymierza się sprawcy karę pozbawienia wolności przewidzianą za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości od dolnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę do górnej granicy tego zagrożenia zwiększonego o połowę.

Szczególnym rodzajem modyfikacji wymiaru kary pozbawienia wolności są reguły określające zasady wymiaru kary łącznej, wymierzanej w przypadku realnego zbiegu przestępstw, tj. w takiej sytuacji, gdy sprawca popełnia dwa lub więcej przestępstw w określonym czasie (przed zapadnięciem pierwszego z wyroków, chociażby nieprawomocnego, za którekolwiek z tych przestępstw), a za przestępstwa te wymierzono kary tego samego rodzaju, albo inne podlegające łączeniu (art. 85 kk.). Na zasadzie wyjątku ustawodawca przewidział połączenie kar różnego rodzaju: kary pozbawienia wolności i kary ograniczenia wolności, poprzez zamianę ograniczenia wolności na pozbawienia wolności, przyjmując, że miesiąc ograniczenia wolności równa się 15 dniom pozbawienia wolności. Dolną granicę kary łącznej stanowi najwyższa z kar wymierzonych za poszczególne przestępstwa, a granicę górną suma tych kar, przy czym kara łączna pozbawienia wolności nie może przekraczać 15 lat. Jednakże, kiedy suma orzeczonych kar pozbawienia wolności wynosi 25 lat albo więcej, a chociażby jedna z podlegających łączeniu kar wynosi nie mniej niż 10 lat, sąd może orzec karę łączną 25 lat pozbawienia wolności (art. 86 § 1 kk.).

W świetle poglądów doktryny uznano za odmianę realnego zbiegu przestępstw instytucję określoną w art. 91 kk., tzw. ciąg przestępstw. Polega on na popełnieniu

11 W art. 173 kk. ustawodawca zawarł znamiona spowodowania katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym, w art. 174 spowodowania bezpośredniego niebezpieczeństwa takiej katastrofy, a w art. 177 znamiona wypadku drogowego.

przez sprawcę w podobny sposób, w krótkich odstępach czasu, dwóch lub więcej przestępstw, zanim zapadł pierwszy wyrok, chociażby nieprawomocny, co do któregośkolwiek z tych przestępstw. Popelnienie przestępstw w warunkach ciągu skutkuje orzeczeniem jednej kary na podstawie przepisu, którego znamiona każde z tych przestępstw wyczerpuje, w wysokości do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę. Fakt, iż kary za przestępstwa należące do ciągu lub przestępstwa pozostające w zbiegu realnym zostały w całości lub w części wykonane, nie stoi na przeszkodzie wydaniu wyroku łącznego (art. 92 kk.).

Modyfikacją wymiary kary, której zastosowanie wpływa na skrócenie czasu trwania kary pozbawienia wolności w stosunku do granic oznaczonych w sankcji przepisu części szczególnej kk., jest instytucja nadzwyczajnego złagodzenia kary. Ustawodawca przewidział szereg przesłanek jej zastosowania obligatoryjnego bądź fakultatywnego. Według oznaczonych w art. 60 § 6 i 7 kk. zasad nadzwyczajnego złagodzenia kary sąd może wymierzyć karę poniżej ustawowego zagrożenia albo karę łagodniejszego rodzaju. Jeżeli popełniony przez sprawcę czyn stanowił zbrodnię to złagodzenie polega na wymierzeniu kary pozbawienia wolności nie niższej od jednej trzeciej dolnej granicy ustawowego zagrożenia. W przypadku, gdy czyn sprawcy realizował znamiona występku, zagrożonego karą pozbawienia wolności nie niższą od roku, sąd łagodząc karę, wymierza grzywnę, karę ograniczenia wolności lub karę pozbawienia wolności, a gdy występki był zagrożony karą pozbawienia wolności niższą od roku, to sąd wymierza grzywnę lub karę ograniczenia wolności. Nadzwyczajne złagodzenie kary w przypadku czynu zagrożonego karą pozbawienia wolności może zatem prowadzić do sytuacji, w której ten rodzaj kary nie zostanie orzeczony. Podobny skutek wywiera zastosowanie instytucji zamiany rodzaju kary przewidzianej w art. 58 § 3 kk.

Istotną z punktu widzenia interesów skazanego regułą ustawodawca zawarł w art. 63 kk., zgodnie z którym na poczet wymierzonej kary pozbawienia wolności zalicza się okres rzeczywistego pozbawienia wolności w sprawie (okres zatrzymania, tymczasowego aresztowania, obserwacji w zakładzie psychiatrycznym). Reguła ta zapobiega sytuacji, w której faktyczny czas pobytu w izolacji penitencjarnej byłby dłuższy od orzeczonego w wyroku. Okres wykonywania kary pozbawienia wolności może być natomiast skrócony w stosunku do orzeczonego poprzez zastosowanie przedterminowego warunkowego zwolnienia z reszty kary. Ogólną zasadą jest możliwość użycia tego środka probacyjnego po odbyciu co najmniej połowy kary, jednak nie wcześniej niż po 6 miesiącach (art. 78 § 1 kk.). Surowsze warunki, jak już wspomniano, dotyczą multirecydywisty oraz sprawców wymienionych w art. 65 kk. Niezależnie od ułamka odbytej kary przedterminowe warunkowe zwolnienie może nastąpić po 15 latach wykonywania kary. Skazany na karę 25 lat pozbawienia wolności może skorzystać z dobrodziejstwa tej instytucji po odbyciu 15 lat kary, a skazany na karę dożywotniego pozbawienia wolności po odbyciu 25 lat kary.

3. Ustawowy wymiar kary pozbawienia wolności oraz jego modyfikacje w świetle rosyjskiego kodeksu karnego z 1996 r.

W kodeksie karnym Federacji Rosyjskiej (kk. FR) z 1996 r.¹² ustawodawca przewidział katalog kar, który tworzą: grzywna, pozbawienie prawa zajmowania określonych stanowisk lub wykonywania określonej działalności, pozbawienie specjalnego, wojskowego lub honorowego tytułu i nagród państwowych, prace obowiązkowe, prace poprawcze, ograniczenie zasad odbywania służby wojskowej, ograniczenie wolności, areszt, umieszczenie w kompanii karnej, pozbawienie wolności na czas oznaczony, dożywotnie pozbawienie wolności, kara śmierci. Taki układ kar (od najłagodniejszej do najsurowszej) stanowi realizację zapisu z art. 60 kk. FR umożliwiającego stosowanie kary surowszej tylko wtedy, gdy łagodniejsza nie pozwala na osiągnięcie celów kary. Zatem taka kolejność stanowi wskazanie kar priorytetowych w procesie orzekania.

Jak wynika z rosyjskiego kodeksu, kara pozbawienia wolności występuje w dwóch postaciach: kara pozbawienia wolności na czas oznaczony i dożywotnie pozbawienie wolności. Prawo karne nie przewiduje odrębnej kary 25 lat pozbawienia wolności. Jak wynika z art. 59 ust. 3 kk. FR, kara pozbawienia wolności w ściśle określonym ustawowo wymiarze lat 25 może być orzeczona tylko w drodze ulaskawienia, poprzez zamianę kary śmierci na karę pozbawienia wolności w takim właśnie wymiarze¹³.

Kara pozbawienia wolności na czas oznaczony, zgodnie z art. 56 ust. 1 kk. FR, polega na odizolowaniu skazanego od społeczeństwa w kolonii, w kolonii wychowawczej, placówce leczniczo–poprawczej, w kolonii poprawczej o ogólnym, surowym lub szczególnym rygorze lub w więzieniu. Sąd w wyroku określa miejsce odbywania kary przez skazanego. Jego izolacja od społeczeństwa jest przymusowa, wykonywana w odpowiednich jednostkach penitencjarnych w określonym trybie na podstawie wyroku sądu. Kara ta jest przewidziana wobec sprawców przestępstw o dużym społecznym niebezpieczeństwie i których poprawa nie jest możliwa bez izolacji¹⁴.

W świetle art. 56 ust. 2 okres jej wynosi od 2 miesięcy do 20 lat. Należy w tym miejscu przypomnieć, że w czasie uchwalania obecnego kodeksu dolna granica tej kary wynosiła 6 miesięcy, a obniżeniu uległa w 2003 r. Rosyjscy prawnicy zaznaczają przy tym, że dolna granica kary może być jeszcze niższa w wypadku orzecz-

12 Ugotownyj kodeks Rossijskoj Federacii. Federalnyj zakon ot 13 ijunia 1996 goda, Nr 63–FZ, Sobranije Zakonodatelstwa 1996, nr 25, st. 2954 (z późn.zm.).

13 Kara śmierci może zostać również w drodze ulaskawienia zamieniona na karę dożywotniego pozbawienia wolności.

14 M.P. Żurawliow, (w:) Ugotownnoje prawo. Obszczaja i osobiennaja czasti, red. M.P. Żurawliow, S.I. Nikulin, Moskwa 2007, s. 211.

nia kary za przestępstwo popełnione za granicami Rosji, jeśli prawo obowiązujące w miejscu popełnienia przestępstwa przewiduje jako maksymalny wymiar kary karę poniżej 2 miesięcy¹⁵. Pozbawienie wolności określa się w latach i miesiącach. W rozważaniach trzeba też podkreślić, że czas pozbawienia wolności związany jest z ciężarem gatunkowym popełnionego przestępstwa. Z art. 15 ust. 2–5 kk. FR należy wnioskować, że za dokonanie przestępstwa o niewielkiej ciężkości¹⁶ okres kary pozbawienia wolności nie może przekraczać 2 lat, przestępstwa średniej ciężkości¹⁷ – 5 lat, ciężkiego¹⁸ – 10 lat, a szczególnie ciężkiego¹⁹ – 20 lat. Czas pozbawienia wolności za poszczególne przestępstwa określany jest w części szczególnej kodeksu karnego.

Karę dożywotniego pozbawienia wolności, w myśl art. 57 ust. 1 kk. FR, orzeka się za popełnienie szczególnie ciężkich przestępstw, stanowiących zamach na życie, a także za popełnienie szczególnie ciężkich przestępstw przeciwko bezpieczeństwu społecznemu. Z analizy kodeksu karnego wynika, że przestępstwa te stanowią: zabójstwo kwalifikowane (art. 105 ust. 2), akt terrorystyczny szczególnie kwalifikowany (art. 205 ust. 3), zamach na życie działacza państwowego lub społecznego (art. 277), zamach na życie jednostki uczestniczącej w wymiarze sprawiedliwości (art. 295), zamach na życie pracownika organu ścigania (art. 317), ludobójstwo (art. 357). W świetle art. 57 ust. 2 kara ta nie jest orzekana wobec kobiet, a także osób popełniających przestępstwa w wieku do 18 lat i wobec mężczyzn, którzy w czasie wydawania wyroku przez sąd osiągnęli wiek 65 lat. Zatem zarówno wiek, jak i płeć w określonych warunkach stanowią okoliczności wyłączające możliwość stosowania tej kary. Należy też zaznaczyć, że skazani na tę karę odbywają ją w warunkach surowszych niż skazani na terminową karę pozbawienia wolności.

Przedstawione powyżej granice ustawowego wymiaru kary pozbawienia wolności przewidziane w rosyjskim kodeksie karnym w praktyce ulegają modyfikacji. Następuje to po uwzględnieniu przez sąd w konkretnym przypadku okoliczności, zarówno łagodzących, jak i obciążających, a także, w szczególności, przy karaniu nieletnich, odpowiedzialności za przestępstwa nieukończzone, przestępstwa popełnione we współudziale. Należy zaznaczyć, że do analizy wybrano tylko niektóre instytucje modyfikujące wymiar kary, w szczególności te, które wpływają na czas trwania kary pozbawienia wolności określony w ramach sądowego wymiaru kary.

15 A.I. Rarog, (w:) *Komentarz do kodeksu karnego Rosyjskiej Federacji*, red. A.I. Rarog, Moskwa 2009, s. 104.

16 Zgodnie z art. 15 pkt 2 kk. FR za przestępstwo niewielkiej ciężkości uznaje się zachowania umyślne i nieostrożne, zagrożone karą nieprzekraczającą 2 lat pozbawienia wolności.

17 Zgodnie z art. 15 pkt 3 kk. FR za przestępstwo średniej ciężkości uznaje się zachowania umyślne, zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności i zachowania nieostrożne zagrożone karą przekraczającą 2 lata pozbawienia wolności.

18 Zgodnie z art. 15 pkt 4 kk. FR za ciężkie przestępstwo uznaje się zachowania umyślne, zagrożone karą nieprzekraczającą 10 lat pozbawienia wolności.

19 W świetle art. 15 pkt 5 kk. FR za szczególnie ciężkie przestępstwa uznane są zachowania umyślne, za popełnienie których kk. FR przewiduje karę pozbawienia wolności na okres powyżej lat 10 lub karę surowszą.

Nadzwyczajne zaostrzenie kary (art. 69–71 kk. FR)²⁰ polega na wymierzeniu kary surowszej niż przewidziana za popełnienie przestępstwa w konkretnym przepisie części szczególnej kodeksu karnego. W rosyjskim prawie ma ono zastosowanie w przypadku zbiegu przestępstw (art. 69 kk. FR) i zbiegu wyroków (art. 70 kk. FR). W świetle art. 69 ust. 1 kk. FR w przypadku zbiegu przestępstw kara wymierzana jest oddzielnie za każde z popełnionych przestępstw. Jest to przejaw zasady indywidualizacji kary²¹. Kodeks przewiduje, że jeżeli wszystkie przestępstwa popełnione w zbiegu mają niewielki i średni ciężar gatunkowy, to ostatecznie kara łączna wymierzana jest na zasadzie absorpcji (kara surowsza pochłania karę łagodniejszą) lub poprzez częściowe lub całkowite zsumowanie wymierzonych kar. Przy tym kara łączna nie może przekraczać o więcej niż o połowę górnej granicy sankcji przewidzianej za najcięższe z popełnionych przestępstw (art. 68 ust. 2 kk. FR). Zatem można wnioskować, że zaostrzona kara pozbawienia wolności za przestępstwa o niewielkiej ciężkości nie może być wyższa niż 3 lata, a za przestępstwa o średniej ciężkości – nie wyższa niż 7 i pół roku pozbawienia wolności.

W prostszy sposób wymierzana jest kara łączna przy zbiegu ciężkich lub szczególnie ciężkich przestępstw. Wówczas, na podstawie art. 69 ust. 3 kk. FR, następuje to poprzez częściowe lub całkowite zsumowanie wymierzonych kar, przy czym kara łączna w postaci pozbawienia wolności nie może przekraczać o więcej niż o połowę górnej granicy sankcji przewidzianej za najcięższe z popełnionych przestępstw. Zatem można wnioskować, że zaostrzona kara pozbawienia wolności za przestępstwa ciężkie nie może być wyższa niż 15 lat, a za przestępstwa szczególnie ciężkie – nie wyższa niż 30 lat pozbawienia wolności. Trzeba zauważyć, że to ostatnie rozwiązanie jest bardzo restrykcyjne.

Te same zasady wymiaru zaostrzonej kary, co wynika z art. 69 ust. 5 kk. FR, obowiązują w sytuacji, gdy po wydaniu przez sąd wyroku okaże się, że skazany jest sprawcą jeszcze innego przestępstwa, popełnionego przed jego wydaniem. Wówczas do kary łącznej zaliczana jest kara odbyta na podstawie pierwszego wyroku sądu.

W przypadku zbiegu wyroków wymierzanie kary na podstawie wyroku łącznego odbywa się w sposób następujący:

- w przypadku wymierzania kary na podstawie wyroku łącznego, do kary wymierzonej na podstawie ostatniego wyroku sądu, częściowo lub w pełni dołącza się nieodbytą część kary wymierzoną na podstawie poprzedniego wyroku sądu (art. 70 ust. 1 kk. FR).

20 Przesłanki „zwykłego” zaostrzenia kary (tzw. okoliczności obciążające) nie będą przedmiotem tego opracowania.

21 N.I. Wietrow, (w:) Ugołownoje prawo. Czast' obszczaja. Czast' osobiennaja, red. N.I. Wietrow, J.I. Liapunow, Moskwa 2007, s. 233.

- kara ostateczna na podstawie wyroku łącznego w postaci pozbawienia wolności nie może przekraczać trzydziestu lat (art. 70 ust. 3 kk. FR).
- kara ostateczna na podstawie wyroku łącznego powinna być wyższa, zarówno od kary za ponownie popełnione przestępstwo, jak i od nieodbytej części kary na podstawie poprzedniego wyroku sądu (art. 70 ust. 4 kk. FR).

Tryb określania wymiaru kary łącznej reguluje art. 71 kk. FR. Wynika z niego, że w przypadku częściowej lub całkowitej kary łącznej, dotyczącej zbiegu przestępstw na podstawie wyroku łącznego, jednemu dniu pozbawienia wolności odpowiada: jeden dzień aresztu lub pobytu w karnej jednostce wojskowej; dwa dni ograniczenia wolności; trzy dni prac resocjalizacyjnych lub ograniczenia dotyczącego służby wojskowej; osiem godzin obowiązkowych robót (art. 71 ust. 1 kk. FR).

Reasumując, katalog okoliczności nadzwyczajnego zaostrzenia kary nie jest długi, jednakże górne granice wymiaru kar orzeczonych w wyniku zastosowania tej instytucji są bardzo surowe. Można dodać, że najwyższe na tle obowiązujących dotąd w ZSRR i Rosji kodeksów karnych. Jak uważa L.W. Inogamowa–Hegaj, tak surowe podejście ustawodawcy wynika z przekonania o tym, że „mnogość przestępstw świadczy o podwyższonym społecznym niebezpieczeństwie ze strony skazanego, co powoduje konieczność zastosowania surowszych środków oddziaływania²².”

Nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 64 kk. FR)²³ polega na wymierzeniu kary łagodniejszej niż przewidziana za popełnienie przestępstwa w konkretnym przepisie części szczególnej kodeksu karnego. W świetle art. 64 ust. 1 kk. FR ma ono zastosowanie w przypadku zaistnienia wyjątkowych okoliczności. Są one związane z celami i motywami przestępstwa, rolą sprawcy, jego zachowaniem w czasie lub po dokonaniu przestępstwa i innymi okolicznościami, w sposób istotny zmniejszającymi stopień społecznego niebezpieczeństwa przestępstwa, jak również w przypadku aktywnego współdziałania uczestnika grupowego przestępstwa w ujawnieniu tego przestępstwa. Wówczas kara może zostać wymierzona poniżej dolnej granicy ustawowego jej wymiaru przewidzianego w odpowiednim artykule części szczególnej kodeksu lub sąd może wymierzyć łagodniejszy rodzaj kary aniżeli przewidziany w danym artykule, czy też nie zastosować kary dodatkowej przewidzianej obligatoryjnie. Jak podaje L.W. Inogamowa–Hegaj, wymienione okoliczności mają charakter ocenny²⁴, a orzeczenie przez sąd kary w niższym wymiarze niż przewidziana

22 L.W. Inogamowa–Hegaj, (w:) *Rossijskoje ugołownoje prawo. Obszczaja czast'*, T.I, red. L.W. Inogamowa–Hegaj, W.S. Komissarow, A.I. Rarog, Moskwa 2006, s. 403.

23 Przesłanki „zwykłego” złagodzenia kary (tzw. okoliczności łagodzące) nie będą przedmiotem tego opracowania.

24 L.W. Inogamowa–Hegaj, *op. cit.*, s. 395.

w przepisie wymaga umotywowania²⁵. Instytucja ta jest przejawem zasady humanizmu rosyjskiego prawa karnego²⁶.

W omawianym kodeksie nadzwyczajne złagodzenie kary może też nastąpić na podstawie art. 65 przewidującego zastosowanie prawa łaski w wyroku przez ławników zasiadających w składzie sądu. W związku z tym wymiar kary wobec skazanego zasługującego na łaskę nie może przekraczać dwóch trzecich górnej granicy kary pozbawienia wolności przewidzianej za popełnione przestępstwo. Nie dotyczy to kary dożywotniego pozbawienia wolności, gdyż kara ta wymierzana jest w granicach przewidzianej sankcji. Reasumując, instytucja nadzwyczajnego złagodzenia kary jest prawem sądu, na zastosowanie której wpływa przede wszystkim pobłażliwa ocena sądu dotycząca okoliczności czynu i osoby sprawcy.

Należy zauważyć, że wpływ na długość okresu faktycznego odbywania kary pozbawienia wolności mają instytucje probacyjne. W rosyjskim kodeksie karnym związane są one z warunkowym skazaniem i warunkowym zwolnieniem (art. 73–74 i 79 kk. FR). W art. 73 uregulowane zostało skazanie warunkowe, czyli z zawieszeniem wykonania kary, mające zastosowanie w sytuacji, gdy sąd, wymierzając karę pozbawienia wolności na okres do lat ośmiu, uzna, że istnieje możliwość resocjalizacji skazanego bez realnego odbywania kary (art. 73 ust.1 kk. FR). W takiej sytuacji sąd bierze pod uwagę charakter i stopień społecznego niebezpieczeństwa popełnionego przestępstwa, osobowość sprawcy, w tym okoliczności łagodzące i obciążające (art. 73 ust.2 kk. FR). W związku z tym ustala okres próby, który w przypadku wymierzenia kary pozbawienia wolności na okres do jednego roku powinien być nie krótszy niż sześć miesięcy i nie dłuższy niż trzy lata, a w przypadku wymierzenia kary pozbawienia wolności na okres powyżej jednego roku – nie krótszy niż sześć miesięcy i nie dłuższy niż pięć lat (art. 73 ust.3 kk. FR).

Stosując tę instytucję, sąd nakłada na skazanego, biorąc pod uwagę jego wiek, zdolność do pracy i stan zdrowia, określone obowiązki: nie może on zmienić stałego miejsca zamieszkania, miejsca pracy, nauki bez zawiadomienia wyspecjalizowanego organu państwowego, realizującego nadzór nad sprawowaniem osoby warunkowo skazanej, nie może on przebywać w określonych miejscach, musi poddać się leczeniu alkoholizmu, narkomanii, toksykomanii lub choroby wenerycznej, powinien pracować lub kontynuować naukę. Sąd może też nałożyć i inne obowiązki, przyczyniające się do resocjalizacji skazanego (art. 73 ust.5 kk. FR). Nadzór nad nim sprawuje uprawniony do tego organ państwowy, a w stosunku do żołnierzy – dowództwo jednostek i instytucji wojskowych (art. 73 ust.6 kk. FR). W ciągu okresu próbnego sąd, na podstawie wniosku organu nadzorującego, może uchylić ustalone

25 M.P. Żurawliow, (w:) Ugołownoje prawo. Obszczaja i osobaja czast', red. M.P. Żurawliow, S.I. Nikulin, Moskwa 2009, s. 205.

26 J.M. Żurawliowa, M.P. Żurawliow, (w:) Ugołownoje prawo. Obszczaja i Osobiennaja czasti, red. A.W. Brilliantow, L.D. Gauchman, Moskwa 2007, s. 225.

wcześniej dla osoby warunkowo skazanej obowiązki w całości lub częściowo albo je uzupełnić (art. 73 ust.7 kk. FR).

Czas odgrywa też istotną rolę przy uchylaniu skazania warunkowego lub przedłużeniu okresu próbnego. Kwestie te reguluje art. 74 kk. FR. Wynika z niego, że:

- skazanie warunkowe może być uchylone po upływie nie mniej niż połowy okresu próbnego, jeżeli przed upływem okresu próbnego osoba skazana warunkowo udowodniła swoją resocjalizację. Wówczas sąd na podstawie wniosku organu nadzorującego może podjąć decyzję o uchyleniu skazania warunkowego i o zatarciu karalności osoby skazanej (art. 74 ust.1 kk. FR);
- okres próby może zostać przedłużony, lecz na okres nie dłuższy niż jeden rok, jeżeli osoba skazana warunkowo uchyliła się od wykonywania nałożonych na nią przez sąd obowiązków lub zakłóciła porządek publiczny, za co była pociągnięta do odpowiedzialności administracyjnej. Sąd przedłuża okres próby na wniosek organu, nadzorującego sprawowanie osoby warunkowo skazanej (art. 74 ust.2 kk. FR);
- sąd może podjąć decyzję o uchyleniu skazania warunkowego i wykonaniu kary orzeczonej wyrokiem, jeżeli osoba skazana warunkowo w ciągu okresu próbnego systematycznie zakłócała porządek publiczny, za co była pociągnięta do odpowiedzialności administracyjnej, systematycznie nie wykonywała nałożonych na nią przez sąd obowiązków lub ukrywała się przed organem nadzorującym. Może dokonać tego sąd na wniosek organu nadzorującego sprawowanie osoby warunkowo skazanej (art. 74 ust.3 kk. FR);
- o uchyleniu bądź zachowaniu skazania warunkowego decyduje sąd w przypadku popełnienia przez osobę skazaną warunkowo w ciągu okresu próbnego nieumyślnego lub umyślnego przestępstwa o niewielkim ciężarze gatunkowym (art. 74 ust.4 kk. FR);
- sąd uchyla skazanie warunkowe i wymierza sprawcy karę według przepisów przewidzianych w artykule 70 kk. FR. w przypadku popełnienia przez osobę skazaną warunkowo w ciągu okresu próbnego umyślnego przestępstwa o średnim ciężarze gatunkowym, umyślnego ciężkiego lub szczególnie ciężkiego przestępstwa (art. 74 ust.5 kk. FR).

Czas odbywania kary pozbawienia wolności *de facto* redukuje instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia zawarta w art. 79 kk. FR. Jej przesłankę merytoryczną stanowi przekonanie sądu, że skazany nie potrzebuje do swojej resocjalizacji odbycia pełnego wymiaru orzeczonej przez sąd kary (art. 79 ust.1 kk. FR). Stosując warunkowe przedterminowe zwolnienie, sąd może nałożyć na skazanego obowiązki (analogiczne jak przy warunkowym skazaniu) do wykonania w ciągu pozostałej nieodbytej części kary (art. 79 ust.2 kk. FR). Natomiast przesłankę formal-

ną jej zastosowania stanowi faktyczne odbycie przez skazanego określonej części kary:

- nie mniej niż jednej trzeciej okresu kary wymierzonej za przestępstwo o niewielkim lub średnim ciężarze gatunkowym;
- nie mniej niż połowy okresu kary wymierzonej za ciężkie przestępstwo;
- nie mniej niż dwóch trzecich okresu kary, wymierzonej za szczególnie ciężkie przestępstwo, a także dwóch trzecich okresu kary wymierzonej osobie wcześniej przedterminowo zwolnionej warunkowo, jeżeli warunkowe zwolnienie przedterminowe było uchylone na zasadach przewidzianych w art. 79 ust. 7 kk. FR;
- nie mniej niż trzech czwartych okresu kary, wymierzonej za przestępstwa dotyczące molestowania seksualnego nieletnich, a także organizacji związku przestępczego (art. 79 ust. 3 kk. FR).

Istotne jest, że skazany, by skorzystać z instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia, musi odbyć co najmniej sześć miesięcy kary pozbawienia wolności (art. 79 ust. 4 kk. FR).

W przypadku kary dożywotniego pozbawienia wolności skazany może być warunkowo przedterminowo zwolniony, jeżeli sąd uzna, że nie wymaga on dalszego jej wykonywania i faktycznie odbył nie mniej niż dwadzieścia pięć lat pozbawienia wolności. Wyłącznym warunkiem zastosowania tej instytucji jest właściwe zachowanie skazanego, a dokładnie niezakłócanie w sposób złośliwy ustalonego porządku odbywania kary w ciągu poprzednich trzech lat. Warunkowemu przedterminowemu zwolnieniu nie podlega skazany, który w okresie odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności popełnił nowe ciężkie lub szczególnie ciężkie przestępstwo (art. 79 ust.5 kk. FR). Nadzór nad osobą przedterminowo zwolnioną sprawuje uprawniony do tego organ państwowy, a w stosunku do żołnierzy – dowództwo jednostek i instytucji wojskowych (art. 79 ust. 6 kk. FR).

Jeśli w czasie warunkowego zwolnienia: skazany zakłócił porządek publiczny, za co został ukarany egzekucją administracyjną lub złośliwie uchylił się od wykonywania obowiązków, nałożonych na niego przez sąd przy zastosowaniu warunkowego zwolnienia terminowego, sąd, na wniosek uprawnionego organu państwowego lub dowództwa jednostki wojskowej, może uchylić warunkowe zwolnienie przedterminowe i zarządzić wykonanie pozostałej nieodbytej części kary; jeśli skazany popełnił przestępstwo nieumyślnie, o uchyleniu bądź zachowaniu warunkowego zwolnienia przedterminowego decyzję podejmuje sąd; jeśli skazany popełnił przestępstwo umyślne – sąd wymierza mu karę według zasad przewidzianych w art. 70 kk. FR. Według tych samych zasad jest wymierzana kara w przypadku po-

pełnienia nieumyślnego przestępstwa, jeżeli sąd uchyla warunkowe przedterminowe zwolnienie (art. 79 ust.7 kk. FR).

Należy zauważyć, że zastosowanie instytucji probacyjnych zależy od kilku czynników: ciężaru popełnionego przestępstwa, postępów skazanego w resocjalizacji podczas izolacji w zakładzie karnym i jego postawy w okresie próby.

4. Wnioski

Porównując okres trwania kary pozbawienia wolności w postaci kar terminowych przewidzianych w polskim i rosyjskim prawie karnym, należy stwierdzić, że zarówno dolna, jak i górna granica tej kary w rosyjskim kodeksie jest wyższa. Jest to odzwierciedlenie surowej polityki kryminalizacyjnej przyjętej w tym państwie. Jej przejawem jest także występowanie tylko dwóch postaci kary pozbawienia wolności. Należy podkreślić, że w Rosji szeroki zakres kryminalizacji i wysokie sankcje były zawsze przejawem restrykcyjnej polityki karnej. Uważano, że surowe kary są skuteczne, mają moc odstrasżającą. Takie myślenie było charakterystyczne nie tylko w okresie socjalizmu, ale jest nieobce i dzisiaj. Warto jednakże zauważyć, że w porównaniu do polskiego, rosyjski kodeks zawiera więcej wyłączeń w zakresie stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności (oprócz osób do 18 roku życia obejmuje także kobiety i mężczyzn po 65 roku życia). Z drugiej jednak strony polski ustawodawca przewidział aż dwa rodzaje długoterminowych kar pozbawienia wolności.

Odnosząc się do wybranego w opracowaniu zakresu i sposobów modyfikacji czasu odbywania kary pozbawienia wolności, należy stwierdzić, że oba kodeksy zawierają szeroki wachlarz możliwych modyfikacji wymiaru kary, zarówno wpływających na obostwienie, jak i powodujących złagodzenie wymiaru kary. Mogą one występować w różnych konfiguracjach, a także posiadać różnorodne przesłanki. Przykładowo ustalono, że zaostwienie kary w świetle rosyjskiego prawa przejawia się, w szczególności, w surowszej (do 30 lat) niż w Polsce górnej granicy wymiaru kary łącznej, a przy złagodzeniu natomiast – w obniżeniu mniejszej części kary. Ponadto wynioskowano, że na gruncie obu poddanych analizie kodeksów możliwe jest skrócenie czasu trwania kary pozbawienia wolności w postaci warunkowego zwolnienia. Z uchwalonych rozwiązań wynika, że poprzez stosowanie wskazanych instytucji ustawodawcy dążą do tego, by okres kary pozbawienia wolności był adekwatny do ciężaru gatunkowego popełnionego przestępstwa, winy sprawcy oraz zachowania skazanego w warunkach izolacji penitencjarnej. Ma on stanowić dolegliwość, jak też sposób oddziaływania prewencyjnego wobec sprawcy. Z rozważań wynika, że występujące w zakresie modyfikacji wymiaru kary podobieństwa i różnice nie pozwalają na wysnucie jednoznacznego wniosku w kwestii zakresu represji

prawnokarnej w postaci czasu pobytu sprawcy przestępstwa w izolacji. Należy jednakże podkreślić, że zarówno regulacje polskiego, jak i rosyjskiego kodeksu karnego odpowiadają międzynarodowym standardom prawnym dotyczącym kary pozbawienia wolności.

Nie oznacza to jednak, że skazany na karę pozbawienia wolności w Polsce i Rosji ponosi taką samą dolegliwość w związku z wykonywaniem kary. W niniejszym opracowaniu na czas spojrzano w kontekście ilości lat wskazanych przez ustawodawcę oraz sąd do wykonania kary. Bez wątplenia istotne jest także miejsce jej odbywania. W warunkach polskich i rosyjskich stanowią je zupełnie różne rodzaje oraz typy placówek, przy czym nie sama klasyfikacja jednostek penitencjarnych, ale faktycznie panujące w nich standardy stanowią różnicę o charakterze zasadniczym. W przypadku Rosji nie tylko wysokość kary, ale przede wszystkim warunki jej odbywania stanowią poważną dolegliwość dla więźnia. Powyższy wniosek ilustruje anegdota popularna w środowisku rosyjskich kryminologów. Na pytanie skierowane do obywatela Europy Zachodniej, czy chce on w wyroku otrzymać karę pozbawienia wolności czy karę śmierci – ten odpowiada, że naturalnie, karę pozbawienia wolności. Na takie samo pytanie skierowane do obywatela Rosji odpowie on, że woli karę śmierci. W takim kontekście czas trwania kary pozbawienia wolności okazuje się pojęciem względnym.

„THE DURATION OF IMPRISONMENT IN THE LIGHT OF POLISH AND RUSSIAN CRIMINAL CODES”

SUMMARY

The main purpose of this paper was to present the duration of imprisonment in the context of the period indicated in the Criminal Code (as the amount of statutory minimum), the time of the sentence (as its length determined in the appeal court), as well as the actual period of its execution. Considerations in this regard was carried out first based on the regulations Polish and Russian Criminal Code.

The paper presents the diversity of solutions adopted in these legislation, both the statutory and judicial penalties. It was found that the Russian legislature foresaw a long period of sentence restriction of liberty, that this solution is a manifestation of historically implemented strict criminal policy. In addition, it was found that both legislature agreed on the scope and conditions tightening and mitigation of punishment. The foregoing that the scope of the solutions adopted, without reference to the practical aspects their use in both countries, does not allow to say that the degree of repression of criminal law concerning the time residence of the offender in isolation is higher in Russia than in Poland. The paper highlighted the importance of location and condition of imprisonment, indicating problems in this area occurring in Russia.